

ФАКТОРИ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА ПРОДУКТИВНІСТЬ ПРАЦІ РОБІТНИКІВ ВУГІЛЬНИХ ШАХТ ДОНБАСУ

© Гавриленко В.А., Кравчук Н.В., 2001

Проаналізовано ефективність праці робітників на вугільних підприємствах України. Визначено причинно-наслідкові зв'язки між ефективністю праці і факторами, які впливають на неї. Подано методика визначення резервів зростання ефективності праці, що ґрунтується на функціонально-вартісному аналізі. Ця методика дає змогу оцінити внутрішні резерви зростання ефективності праці на підприємствах вугільної промисловості.

This article is devoted to analysis of the productivity of labour at Ukrainian mines. The proposed analysis gives a possibility to discover some internal reserves in increasing of the productivity.

Ринкові відносини вимагають від суб'єкта підприємницької діяльності вміння грамотно оцінювати фінансовий стан свого виробництва, фінансову ситуацію в країні в цілому. Особливо актуальними в цей період є питання необхідності дослідження ефективності виробництва. Одним з основних показників ефективності виробництва є продуктивність праці. Продуктивність праці – це питомий об'єм виробленої продукції, яка, будучи реалізованою, принесла б підприємству засоби для оплати праці, амортизації основних фондів, розрахунків з постачальниками, розвитку матеріально-технічної бази виробництва, інвестування у нові технології тощо.

Багато закордонних досліджень, які розглядають питання рівня і динаміки продуктивності праці, чинники, що впливають на зміну продуктивності праці. Однак використовувати результати цих досліджень у незмінному їх вигляді стосовно України неможливо через значні відмінності української економіки від економіки розвинутих у промисловому відношенні країн.

Сучасна вітчизняна і російська бібліографія з питань продуктивності праці має найчастіше описовий характер або торкається окремо взятого чинника, що впливає на продуктивність праці. Комплексного підходу до цієї проблеми не було.

На сучасному етапі розвитку продуктивних сил, становлення ринкових відносин, вдосконалення нових форм господарювання, на фоні кризових явищ в економіці з'являються різноманітні явища і процеси, під впливом яких формується рівень і динаміка продуктивності праці.

Ускладнення виробничих і економічних процесів вимагає вивчення напрямку, характеру і ступеня впливу численних чинників на плідотворність трудової діяльності. Вдосконалення на цій основі структури чинників, вивчення динаміки і механізму їхньої взаємодії сприятимуть планомірному досягненню високих темпів зростання продуктивності праці.

В умовах розвитку ринкових відносин важливе значення має можливість підприємства самостійно коригувати вплив тих або інших чинників на темпи зростання продуктивності праці.

У період спаду економіки особливо важливо проаналізувати причини, що викликають зниження зацікавленості працівників у результатах своєї праці, розробити комплексну оцінку впливу цих причин.

Динаміка, темпи, рівень і чинники підвищення продуктивності праці є різними у різних галузях народного господарства. Дослідження динаміки продуктивності праці в матеріальному виробництві, в окремих його галузях і по регіонах дає можливість глибше зрозуміти різні аспекти ефективності виробництва.

Як уже зазначалося, продуктивність праці є найважливішим показником, який характеризує ефективність будь-якої суспільно-корисної діяльності. Тому підвищення продуктивності праці є пріоритетним напрямком розвитку економіки розвинутих країн. За рахунок підвищення продуктивності праці економічне зростання більшості країн на початку переходу до постіндустріального суспільства становило 70–100 %. І на сьогодні значення цього чинника залишається домінуючим.

У 80-і роки роль продуктивності праці в економічному зростанні ФРН становила 100 %, Японії – 80 %, США – 34%.

На жаль, в Україні проблемі зростання продуктивності праці сьогодні не приділяють належної уваги через прагнення підприємців одержати легкий прибуток іншим шляхом.

Після відносного “благополуччя” попередніх десятиліть, коли продуктивність із темпами, що постійно знижуються, але все-таки зростала, починаючи з 1991 р. почався різкий спад продуктивності праці.

Приріст (зниження “-“) продуктивності суспільної праці (у % до попереднього року)

Роки	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Продуктивність праці	2,4	1,8	5,1	1,7	-2,7	-10,1	-18,7	-29,8	-39,8	-47

Таким чином, інтереси виробників спрямовані на одержання прибутку не за рахунок скорочення витрат і збільшення обсягів продукції, що забезпечують зростання продуктивності праці, а за рахунок підвищення цін. Це призвело до розвитку некерованих інфляційних процесів, масової неплатоспроможності, до припинень виробництва, банкрутства підприємств, зростання безробіття, а також до катастрофічного падіння і до того невисокого рівня життя українського народу.

Проблеми виміру продуктивності праці завжди були площиною сутички різних думок з приводу економічної сутності продуктивності праці і її визначальної ролі в житті суспільства.

Важливо відзначити, які показники (ціннісної, натуральної, трудової, умовних одиниць тощо) найбільше правильно відбивають зміни у витратах праці.

Показники продуктивності праці повинні забезпечувати реальну картину використання праці на підприємстві, оптимальне співвідношення між виробленням продукції працівником і заробітною платою. Правильний вимір продуктивності праці дає змогу розкрити і мобілізувати її резерви, сприяючи виробітку оптимальних співвідношень продуктивності праці з різними народногосподарськими показниками. Показники продуктивності праці відтворюють ефективність не тільки індивідуальної і сукупної праці працівників підприємства, але і праці працівників галузі, тому що динаміка продуктивності праці і поліпшення якості продукції є результатом діяльності усіх. Підвищення індивідуальної продуктивності повинно збігатися із зростанням народногосподарської продуктивності.

Проблеми найбільш об'єктивного виміру продуктивності праці тісно пов'язані із проблемою самостійності підприємств, що розширюються. Зміни, що відбуваються в розвитку суспільного виробництва, об'єктивно вимагають зміни підходів до виміру рівня і темпів росту продуктивності суспільної праці на всіх рівнях господарювання. Найбільше розроблене питання виміру продуктивності суспільної праці на народногосподарському рівні. Тут продуктивність праці характеризується ефективністю використання разом узятої живої й зреченої праці. Приріст продуктивності праці визначається за приростом національного доходу шляхом розподілу індексу темпу зростання національного доходу на індекс темпу зростання чисельності працюючих, зайнятих у сфері матеріального виробництва. Сьогодні у цю формулу вводять різні дефлятори і коефіцієнти, що враховують темпи інфляційних процесів.

Найбільш гострою, що вимагає принципово нових розв'язків є проблема виміру продуктивності суспільної праці на рівні підприємств, тому що вони насамперед відчують на собі недоліки використовуваних показників.

Вітчизняна теорія і практика ґрунтуються на принципі виміру продуктивності праці тільки за витратами живої праці. У цьому випадку продуктивність праці розраховується, виходячи з кількості продукції, виробленої за одиницю часу (виробітку), або кількості часу, витраченого на виробництво одиниці продукції (трудомісткість).

Складнощі, що виникають при цьому, пов'язані насамперед з достовірністю розрахунку фізичного порівняного обсягу продукції. Виріток може бути визначений за допомогою натуральних або вартісних показників. Отже, існує три оцінки продуктивності праці: натуральна, трудова і вартісна.

Класифікують показники залежно від форми виразу обсягу виробленої продукції (чисельник формули показника продуктивності праці). У знаменнику формули – різні показники витрат живої праці: година, день, місяць, рік, середня чисельність промислово-виробничого персоналу за різні проміжки часу. У літературі є дані майже про 500 методів визначення продуктивності праці, які використовуються у плануванні, інженерно-технічних розрахунках, технічних і наукових аналізах, оперативному керівництві, статистичній звітності.

Продуктивність праці в грошовому виразі характеризується показником виробітку, отриманим шляхом розподілу фізичного обсягу виробленої продукції за витрачений робочий час на її виробництво. Відображаючи фізичний обсяг, оцінка продукції в натуральному виразі відповідає конкретним видам споживчої вартості продукції.

Застосування натуральних показників при вимірі продуктивності праці на рівні підприємства або його підрозділу дає можливість із досить високим ступенем достовірності відбивати кількість зробленої продукції окремим робітником за визначений проміжок часу.

Найбільш широко у світовій практиці застосовується як вимірник продукції ціна або система цін. На цьому принципі ґрунтується вартісний метод. Він має два різновиди:

Продуктивність праці визначається у вигляді виробітку продукції у відпускних цінах у розрахунку на одного робітника або працівника.

Продуктивність праці визначається за чистою продукцією розподілом її на облікову чисельність працівників.

Ці різновиди так само мають істотні похибки. Тут не враховуються якісні особливості виробництва, тобто частка доданого продукту у загальному його розмірі; не враховується вплив інфляційного процесу на цей показник. Це не дає змоги порівнювати показник у динаміці за декілька років тощо.

Для усунення перерахованих недоліків вартісного методу пропонується продуктивність праці, тобто виробітку, коригувати на зміну доданого продукту і цін, додавши ці зміни як складові у чисельник формули визначення продуктивності праці. Цей метод найповніше враховує особливості зміни продуктивності праці і може ефективно використовуватись для оперативного аналізу її за короткі проміжки часу.

Найскладніший момент, довкола якого ведуться суперечки, – “облік продуктивності по повних витратах живої і минулої праці” [2, с. 129].

Показник продуктивності живої праці, виходячи з вартості усієї випущеної продукції, можна розрахувати за такою формулою

$$P_{жс} = \frac{s}{v} = \frac{c + v + m}{v} = 1 + q + n,$$

де s – вартість продукції; c – вартість спожитих засобів виробництва; v і m – вартість необхідного і доданого продукту; q – вартісна (органічна) побудова виробництва; n – норма доданого продукту.

З цього випливає, що продуктивність живої праці залежить від розміру норми доданого продукту і вартісної побудови виробництва. Розмір же останнього своєю чергою показує, в якому співвідношенні знаходяться витрати минулого до одиниці живої праці. Таким чином, вартісна побудова відтворює технічну оснащеність робочої сили.

Норма доданого продукту виражає ефективність самої живої праці, показуючи, наскільки ефективно використовується робоча сила з абстрагуванням її від технічної озброєності.

Аналізуючи наведену вище рівність, можна стверджувати, що на показник продуктивності живої праці у вартісному виразі впливає будь-яка зміна розмірів матеріаломісткості і фондоємності, а також чистого прибутку, що припадає на одиницю продукції.

Показник продуктивності зречовленої праці можна подати як

$$p_0 = 1 + \frac{n}{1 + q}.$$

З наведеної формули видно, що на показник продуктивності зречовленої праці впливають ті самі показники, що і на показник продуктивності живої праці. У цьому проглядається єдність речового і особистого чинників виробництва. Ця єдність настільки тісна, що фактично не можна виділити ефективність використання тільки живої праці або тільки зречовленої.

Для комплексної оцінки змін продуктивності праці її пропонується розраховувати як розмір продукту у грошовому виразі на одиницю сукупних витрат праці, тобто як собівартість випуску продукції за розглянутий період часу у гривнях.

При такому підході усуваються протиріччя між зміною продуктивності праці, собівартістю і рівнем рентабельності, елімінується вплив на цей показник інфляційних процесів, оскільки останні однаковою мірою поширюються на чисельник і знаменник формули розрахунку продуктивності праці.

В економічній літературі наводиться чимало класифікацій чинників зростання продуктивності праці з детальною характеристикою механізму їхньої дії. Цей системний підхід охоплює різну кількість чинників і під різним кутом зору.

Чинники, що визначають продуктивність праці, знаходяться у тісному взаємозв'язку, їхнє значення і місце встановлюється умовно. Тому усе угруповання можна звести до розподілу чинників на:

- технологічні;
- технічні;
- організаційні;
- соціально-економічні;
- природні.

В основі такої систематизації лежить єдиний критерій – природа джерел зростання продуктивності праці. Подібне групування потрібне для того, щоб вчасно виявляти резерви виробництва, домагатися постійного зростання його ефективності тощо.

З'ясувавши чинники, які впливають на продуктивність праці, необхідно визначитися з причинами, що викликають зниження продуктивності праці і дати їм політекономічну характеристику.

В основі визначення конкретних причин зниження продуктивності праці лежить вплив усіх причинно-наслідкових зв'язків, які виникають у процесі формування цього показника. Як показують дослідження, таких причин багато. Вони пов'язані із зміною технічних, технологічних, організаційних і соціально-економічних умов виробництва.

Усі причини, що впливають із вивчення причинно-наслідкових зв'язків, можна об'єднати у причини, що викликають внутрішньозмінні втрати робочого часу. Своєю чергою, вони діляться на декілька груп:

- причини, що викликають завищену чисельність робітників;
- причини, що викликають зниження виходу, тобто зростання невиходів на роботу з різних причин;
- причини, що викликають зростання плинності кадрів.

До причин, які викликають завищену чисельність робітників, належать:

- використання на підприємстві нераціональних режимів праці і відпочинку; застосування неефективного способу відтворення активної частини основних фондів;
- низький рівень механізації праці на основних і допоміжних процесах;
- недоліки в організації праці, що викликають збільшення коефіцієнта структури штату.

Особливе місце в аналізі продуктивності праці займає аналіз групи причин, які викликають зниження виходу, тобто зростання невиходів на роботу з різних причин. До них відносяться:

- виклики робітників на навчання і курси підвищення кваліфікації;
- відволікання робітників на інші роботи і громадські заходи;
- відволікання від роботи за викликами у правоохоронні органи;
- загальні і професійні захворювання;
- безоплатні відпустки з дозволу адміністрації;
- прогули.

Найбільшу питому вагу серед перерахованих причин займають професійні і загальні захворювання.

Дослідженнями, проведеними Інститутом економіки промисловості АН України і Науково-дослідним інститутом медико-екологічних проблем Донбасу і вугільної промисловості (НДІ МЕП) показано, що економічні втрати у зв'язку з професійними захво-

рюваннями на шахтах дуже значні і складаються з витрат на пенсійне забезпечення, стаціонарне лікування, санаторне лікування, фінансування у зв'язку із зниженням кваліфікації і перекваліфікацією хворих, виплата допомог, регресних позовів.

Найбільшим негативним результатом нинішнього кризового стану української економіки, від якого багато у чому залежать його соціально-економічні наслідки, є стрімке падіння продуктивності праці. Тому, забезпечення зростання продуктивності праці, без якого неможливий підйом економіки держави, є важливою проблемою на сучасному етапі розвитку суспільства.

Прогнозування продуктивності праці на основі техніко-економічних розрахунків, експертних оцінок, екстраполяції та інших статистично-економічних методів, може дати достатнє уявлення про динаміку продуктивності праці у перспективі. Однак цього не досить, необхідно ще проаналізувати динаміку руху і відновлення основних фондів на підприємствах, організацію праці і виробництва, перспективи науково-технічного прогресу.

УДК 330

В.Н. Гончаров, Е.В. Бешляга, А.В. Сбітнєв
Східноукраїнський державний університет, м. Луганськ

ТЕРИТОРІЇ ПРІОРИТЕТНОГО РОЗВИТКУ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ РЕГІОНУ

© Гончаров В.Н., Бешляга Е.В., Сбітнєв А.В., 2001

Розглядаються питання територій пріоритетного розвитку на прикладі Луганського регіону як можливий інструмент вдосконалення зовнішньоекономічної діяльності підприємств.

In the article the territories of priority development on an example of Lugansk region as the possible tool of perfecting of foreign trade activities of the enterprises are considered.

Реформування соціально-економічного становища в Україні вимагає застосування нових форм регіонального розвитку, що базуються на можливості регіонів повніше й ефективніше використовувати наявні ресурси і переваги сприятливого економіко-географічного і геополітичного розташування. Подолання соціально-економічної кризи в Україні можливе лише шляхом здійснення цілого комплексу заходів, обумовлених у світовій практиці поняттям "економічна політика", яка повинна насамперед забезпечити кероване впровадження ринкових відносин у господарство країни в цілому, а також регіонів зокрема. Економічна політика включає різноманітні заходи структурного, грошово-кредитного, податково-бюджетного, інвестиційного й організаційного характеру, які повинні здійснюватися комплексно, доповнюючи одне одного. Найбільш дієвими формами регіональної політики, застосовуваними країнами як із високорозвинутою, так і з перехідною економікою, є створення спеціальних (вільних) економічних зон і здійснення комплексу заходів, проведених центральними і місцевими органами виконавчої влади введенням спеціальних режимів інвестиційної діяльності.